

ГОЛОДОМОР 1932–1933 рр.
НА БАЛАКЛІЙЩИНІ

Олексій Корнєв

*Очі мої змарніли від сліз,
нутро кипить у мене,
жовч моя виливається на землю
з-за погибелі народу мого,
бо діти й немовлята мліють
по майданах міських...*

(Плач Єремії 2: 11)

Мета статті — по-перше, ліквідація однієї з білих плям в історії Слобожанщини, по-друге, остаточне з'ясування характеру цієї трагедії. Адже серед серйозних дослідників (тих, хто не заперечує факт існування Голодомору та визначає його як злочин) точиться дискусія: був Голодомор 1932–1933 рр. соціцидом селянства півдня СРСР чи геноцидом українського народу. Матеріал, взятий з найбільшого за площею біоетнічного району, дозволяє до певної міри прояснити це питання.

Голодомор 1932–1933рр. почався на Балаклійщині, як і скрізь по Україні, восени 1932 р. внаслідок виконання злочинно завищеного плану хлібозаготівель і був логічним продовженням репресивної політики колективізації, на що виразно вказують свідчення очевидців лиха та архівні документи. Наприклад, Мірошниченко К.Я., 1916 р.н., розповідає: “...Ми самі балаклійські, виходили потім на хутір, за Асеєвку. Там ми гарно пожили... А потім, в 30-му, нас розкулачили... Колективізація пішла. Батька мого посадили.

Год йому, правда, дали. ...брати мої... на Донбас поїхали. Подалися на заробітки...А розкулачували нас так: обложили налогом, щоб ми зерно вивезли. Батя вивіз зерно. Вже в нас не було нічого... Вони ще обложили! А в нас вже немає... Після цього батька й посадили, а хлопці на Донбас зразу поїхали. Пожили тоді ми з мамою самі... Одного дня прокинулись ми вночі. Мама каже: “Підвода торохтить, це до нас їдуть!” Приїхали вони серед ночі, забрали все: і скриню, й одержу... Ми, ото, що вспіли, вхватали: взулися та одержину понакидали... Настала голодовка. Та в нас у сім’ї ніхто не помер, бо люди помогали. Мені було 15 год, мене тьотя взяла до себе в Харків, встроїла на роботу. А мама тут, в Балаклії, пухла ходила, хліба просила... Таке не забувається!..”. Як бачимо, жінка чітко пов’язує голодомор із проведенням насильницької колективізації. Отже, очевидно, що розколювання села за соціальною ознакою було чимось на кшталт підготовчої стадії напередодні справді вирішального удару по “реакційному українському мужичку” (вислів В. Молотова).

Цю стадію також виразно ілюструє копія протоколу №17 засідання Вербівської сільради Балаклійського району від 25.04.1932, на якому було ухвалено “громадян одноосібників, які злосно попродали тяглу силу і відмовляються від посіву аби зірвати посів кампанію ...(іде перелік

Всі фотодокументи взято з сайту www.archives.gov.ua, які були надані сайту В.І. Марочком.

Фото зроблені в м. Харкові та поблизу від нього інженером А. Вінербергером у 1932–1933 рр. (з колекції кардинала Т. Інніцера, Архієпископа Віденської Дієцезії тих часів). Ці фото є достовірними (на жаль, у сучасній літературі з проблематики Голодомору 1932–1933 рр. часто демонструються фотодокументи з Поволжя 1921–1922 рр., що вносить серйозну плутанину та компрометує цілий напрямок досліджень).

осіб), віддати таки(х) до суду, а землю передати до колгоспу, що(б) така не пустувала...” [2]. І одразу на цьому ж засіданні ухвалюється рішення про надання допомоги “деяким одноосібним бідняцьким господарствам”, які “своїми силами не зможуть свої наділи обсімінити”, з “колгоспного і одноосібного тягла”, а також “прикріпити таких до кутків і колгоспів” [3].

Цілком очевидно, що приязних відносин між тими, чие майно “передали колгоспу”, і тими, кому з нього “надали допомогу”, бути не могло. Отже, сільрада с. Вербівка заохочувала селян-бідняків до співпраці з радянською владою та участі у майбутньому в так званих “буксирних бригадах”, а тих, хто, на думку більшовиків, організував “куркульський саботаж”, жорстоко карали.

Після розправи з так званими куркулями восени 1932 р. починалось криваве “організаційно-господарське зміцнення колгоспів”, до яких вже встигли зігнати більшість селян України. Копія протоколу № 9 засідання пленуму Вербівської сільради від 7.08.1932 констатує, що збирання зернових йшло незадовільно, так само, як і зберігання врожаю. Разом із тим пленум закликав до “найрішучішої боротьби з крадіжкою хліба”, на “винних” накладався штраф в розмірі від 25 до 111 крб. [4]. Але ніякі потуги місцевого партійного і радянського керівництва не могли забезпечити виконання хлібозаготівельного плану. Це й призвело до того, що в грудні 1932 р. президія ВУЦВК вивела зі складу ВУЦВК голову Балаклійського РВКу Хорешка за “зрив хлібозаготівель”. Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) та РНК СРСР він був засуджений як “зрадник партії на Україні, організатор саботажу хлібозаготівель” [5], котрий навіть неодноразово звертався до керівництва республіки з проханням зменшити нереальний план хлібозаготівель для району, отже, намагався відвернути трагедію [6]. На місце репресованого голови було призначено більш сумлінного виконавця політики партії — Урусова, з санкції якого

незабаром відбулося вилучення зернового фонду колгоспів району [7]. Поряд з Урусовим наприкінці 1932 р. та протягом цілого 1933 р. про район “турбувалися” також його заступник Козлов, керівник районного відділення ДПУ Свінков, секретар РВКу Мірошниченко, голова РСС Старих, голова УЧХ Петрова та керівник РЗІ і секретар РПК Науменко.

Одночасно на допомогу Урусову до Балаклії з Харкова приїхала спеціальна комісія, що мала “створити рішучий перелом в ході хлібозаготівель”, “мобілізувати” Балаклійську парторганізацію на ліквідацію “саботажу хлібозаготівель, організованого куркульськими елементами” та “знищити опір хлібозаготівлям з боку частини сільських комуністів, котрі стали фактичними провідниками саботажу” [8]. До складу комісії входили: Содін — уповноважений обкому; Никоненко; Черніков; Казимірський — уповноважений обл. відділу ДПУ. Комісія мала здійснити низку репресивних дій: виключити з партії та засудити незгодних комуністів; “припинити відпускання товарів нездатчикам хліба, як колгоспникам, так і одноосібникам”; припинити кредитування колгоспів, які не виконують план хлібозаготівель; “вивезти товари з сіл і колгоспів, які не виконують план хлібозаготівель, перекинувши ці товари в села і колгоспи, які здають хліб державі”; “притягувати до відповідальності” “індивідуальників, які злісно не виконують обов’язки, не здають законтракований хліб” тощо [9]. “Для нещадної боротьби з розкрадачами хліба і злочинним елементом, який засів у правліннях окремих колгоспів, на основі закону про охорону соціалістичної власності” направити до району виїзну сесію обласного суду на чолі з Гайлітом для розгляду всіх справ про хлібозаготівлі в 5-денний термін у кількості не менше ніж “10 з опублікуванням вироків у друці” [10]. Отже, невдовзі “злісні твердонецьки та контрактанти” зазнали нових репресій. Цікаво, що на 6 листопада 1932 р. Балаклійський район посідав друге місце у

виконанні річного плану хлібозаготівель (21,8%), поступаючи тільки Сахновщанському, що мав 22,6% [11], куди незабаром була також направлено аналогічну комісію. Показники виконання хлібозаготівельного плану Балаклійським районом навесні 1933 р. були, очевидно, середніми по області, оскільки Балаклійщина не фігурує в інформаційному зведенні працівника облземуправління (датується не раніше лютого 1933 р.), де перелічені всі райони—“передовики” та ті, що “відставали”[12].

Виконання плану хлібозаготівель здійснювалось з нечуваною жорстокістю. Ось що пригадує про хлібозаготівельну кампанію ще один очевидець тих подій Вербицький Я.І. (1921 р.н.): *“Я родився в українском селе Вербовка Балаклеевского района, и там моё всё детство прошло(...). В конце 32-го года и в начале 33-го были созданы комиссии “незаметных”. Ходили по дворам, конфисковывали всё, что в кого останется з зерна. ...заходят в сарай, где хранится зерно, и начинают забирать. Мать и отец им говорят: “Чем же я буду детей годувать, вы ж видите — дети!” А детей в нас было порядочно: семья была с 11 человек.... Забирают этот хлеб, дети плачут, мать и отец плачут. Забрали. Потом начинают вторично идти: уже подметают вчистую. В кувшины заглядывали даже: если там была крупа, зерно — забирала из кувшина якийсь килограмм (...). А хлеб грузили на подводы: лошадь, флаг поставили (...). Вывозили на заготзерно. Никакой помощи ни откуда извне нам не было. Для коммунистов люди были совершенно чужими. Их проклинали...”*

На те, що хлібозаготівлі були лише криттям цілком свідомого злочину, вказують свідчення мешканки с. Савинці Тихої

Л.А. (1929 р.н.), викладені зі слів її матері, про долю своєї бабусі, яка намагалась вижити, підбираючи забуті колоски чи картоплини на вже прибраних колгоспних полях: *“Вечером её забрали с поля, повели в контору, там стояли полевые весы (мешки на них взвешивают) и большие гири. Торбинка с картошечкой была такая малая, что не нашлось даже малых гирь. Тогда дядя в чёрной кожанке схватил большую гирю и ударил бабушку в грудь, она упала. Где-то нашли подводу и отвезли бабушку домой. Пока ехали, она посинела, дома умерла...”*

Оскільки людей позбавили будь-яких засобів існування, взимку й особливо навесні 1933 р. спостерігалися випадки масових опухань і голодних смертей в районі. За даними ЗАГСу зафіксовано 1933 р. кількість померлих по району втричі більшу, ніж в попередні роки (3288 осіб). За цим показником Балаклійщину випередили лише Вовчанський, Валківський, Куп'янський та Зачепилівський райони. Але ці дані дуже занижені, оскільки наприкінці 1932 р. припинили виписувати свідоцтва про смерть; причиною смерті тоді записували такі діагнози, як “безбілкові набряки” та “білкове переродження” [13]. У списку районів на доприселення сільськогосподарського населення першої черги Балаклійщина не фігурувала [14], але втрати серед населення Балаклійщини дійсно вражають: за опублікованим свідченням Борща І.Н. (1926 р.н.), лише у с. Волохів Яр Балаклійського району “вимерло з голоду 589 душ”, а “в Другу світову війну загинуло 240 чоловік” [15]. Та це й не дивно: люди змушені були вживати в їжу що завгодно, навіть якщо воно до їжі було цілковито непридатне: *“...Ми рвали рогіз, кропиву, козельки, лопуцьки, — пригадує Будянська М.П. (1912 р.н.). — А ще я чула, що мертвих їли: знайдуть мертвого і їдять”*.

Ось що пригадує Я.І. Вербицький: *“...Какие колоды опухших людей ходили по селу или по Балаклею! В Балаклею жило тогда всего 5000 человек. Базар был... Что творилось: сколько голодных людей выходило на базар! Если хтось торговал чем-то, отнимали и тут же ели. Его бьют, а он ест... Ели собак, кошек, не осталось в живых ни где ничего...”*

Голод породив ще одне жахливе явище: масове підкидання батьками дітей, а також

їхні втечі на Балаклійську залізничну станцію та до найбільш благополучних, з їхньої точки зору, сіл. Так, начальник міліції Балаклійського району Соловійов повідомляв, що походять кількасот підібраних міліцією дітей з сіл Яковенкове, Борщівка, Бригадирівка, Гусарівка. А підбирали дітей переважно в селах Протопоповка, Волвекове, Глазуновка, Асеевка [16]. Усі ці села є етнічно російськими, а села-“донори” — українськими. Тепер можна зрозуміти на перший погляд дивне свідчення С.С. Ноздрачова (1927 р.н.), сина перших колгоспників з с. Петровське (зараз входить до складу Балаклійського району), яке також є етнічно російським і було в той час райцентром (навколо нього об'єднувались ті села, куди втікали діти з сіл-“донорів”). На сторінках газети харківських комуністів він називає голод “ложью антисоветчиков”. Ось що свідчить Ноздрачов про життя в своєму селі: *“В нашей семье было пятеро детей. Самому старшему в 1933 было 15 лет, самому младшему 4 года. Старшие учились в школе. Там им давали талоны на завтрак и обед. Мы же, младшие, ходили в колхозный детский сад с мая месяца до сентября. После школы все дети шли в колхоз работать, там же и питались. Отца с матерью мы редко видели, потому что они работали от зари до зари. Стране нужен был хлеб. От голода в нашем селе никто не умер, а если и умирали, то от болезней и, прежде всего, от тифа и туберкулёза. Огромной помощью были огород, сад, корова. Почти в каждой семье были корова, куры. Есть корова во дворе — и голод не страшен”* [17].

Як бачимо, життя селян в Петровському було значно благополучнішим порівняно з життям в етнічно українських селах. З архівних джерел відоме лише одне прохання до району про надання харчової допомоги від правління комуні “Жовтень” Петровської сільради, але воно складене українською мовою... [18]. Про що це свідчить? Потрібно звернути увагу на те, що саме в комунах, де рівень усупільнення майна був найбільшим, дуже часто могли працювати люди, зібрані для роботи з різних насе-

лених пунктів (населення місця дислокації комуні не обов'язково в ній переважало). Цікаво, що єдині свідчення літньої жінки з етнічно російського с. Лозовенька, що зберігаються зараз в Балаклійському краєзнавчому музеї, написані українською (хоча й з великою кількістю русизмів) мовою. Назва населеного пункту, де відбуваються викладені в спогадах події, ніде не згадується. Отже, є всі підстави припускати, що свідок з с. Лозовеньки не є корінним його мешканцем. Встановити тепер докладно, чи був у всіх вище перелічених етнічно російських селах голод, нема можливості. Але за архівними документами відомо, що також голодувало щонайменше одне етнічно російське село — Мелова, а також село 1-ша Олександрівка, керівництво сільради та колгоспу якого послуговувалось для складання офіційних документів російською мовою та чий етнічний склад достеменно невідомий авторів даної статті [19; 20]. Етнічний склад населення с. Шевелівки, де була комуна “Ленинский путь”, від якої в райцентр надійшло прохання про продовольчу допомогу [21], а також с. Чепіль ще не з'ясовано. Але так чи інакше, всі перелічені вище факти підтверджують, що етнічно російське населення постраждало на Балаклійщині значно менше, ніж українське, і доводять, що Голодомор 1932–1933 рр. мав характер геноциду саме українського народу (згадаймо паралельне знищення свідомої української інтелігенції та ліквідацію незалежної УАПЦ — що, безперечно, ланки одного злочину).

Селянство півдня СРСР дійсно розколювали за класовою ознакою, але на час Голодомору українське село вже було переважно колективізоване, інакше здійснити проти нього такий злочин просто б не вдалося. Факти переконливо свідчать, що головною жертвою геноциду стало саме українське населення УРСР, Кубані, Західного Сибіру, південних теренів Курщини і Воронежчини, Казахстану та Поволжя (поряд з українцями в двох останніх випадках також серйозно постраждали казахи та поволзькі німці), де була переважна або досить значна частка українського населення.

Масові захоронення під Харковом. 1933 рік

Особливо показовою щодо характеру подій 1932–1933 рр. є постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР про хлібозаготівлі в Україні, Північному Кавказі та у Західній області від 14 грудня 1932 р. У першій своїй частині вона містить завдання для парторганізацій цих регіонів з виконання плану хлібозаготівель. Друга частина постанови змальовує катастрофічне становище місцевих парторганізацій в Україні, Північному Кавказі та у Західній області, яке склалося внаслідок “проникнення” до колгоспів цих регіонів “куркулів, колишніх офіцерів, петлюрівців” тощо. Цілком природно, що серед заарештованих “зрадників партії на Україні” та “організаторів саботажу хлібозаготівель”, котрі мали отримати по 5–10 років ув’язнення в концтаборах, у тексті постанови є прізвиська секретаря Балаклійського району, голови РВКу і заврайзу: Хорешка, Уса та Фішмана. А ось в якості причини всіх негараздів парторганізацій перелічених вище регіонів фігурує “неправильне проведення українізації”, яке “полегшило буржуазно-націоналістичним елементам, петлюрівцям та ін. створення свого легального прикриття, своїх контрреволюційних осередків і організацій” [22].

Поширення так званої “безпритульності” в районі поміж тим набрало загрозливих масштабів. Було утворено Комісію сприяння боротьбі з безпритульністю на чолі з Урусовим, членами Кантером, Дем’яновим, Ролі [23]. Район намагався “зіпхнути” проблему нібито “безпритульних” дітей на сільради, а ті, в свою чергу, на район. Секретар РПК Науменко та голова РВКу Урусов вимагали від сільської влади якнайшвидкішої “мобілізації місцевих ресурсів” для допомоги дітям, щоправда, не пояснивши, звідки ці ресурси взяти. Вони закликали до припинення поділу дітей на

“колгоспних” і “одноосібних” (отже, воно мало місце), погрожували сільському керівництву “найсуворішими мірами”, якщо те не опанує ситуацію. Але робилося це не через співчуття до дітей: найбільше їх турбувала “політична шкода” від поширення нібито “безпритульними” дітьми епідемії сипного тифу [24].

Влітку 1933 р. район нарешті дочекався від області продовольчої допомоги, щоправда, у 4300 пудів “позики”, яку неодмінно треба повернути в майбутньому, “...в тому числі колгоспному — 150 пудів, партійному і безпартійному активу колгоспів і сільрад — 350 пудів” [25]. Крім того, видавати позику мали переважно у вигляді “стимулювання” до прополчої кампанії. Виняток робили тільки для родин червоноармійців та червоних партизан [26].

Як бачимо, було створено всі умови, щоб рядовий селянин, який ледь тримався на ногах від голоду, не зміг бодай “позичити” в держави те, що вона в такий нелюдський спосіб у нього забрала.

Таким чином, все наведене вище однозначно вказує на те, що Голодомор 1932–1933 рр. був спланованим злочиним, геноцидом радянської системи проти українського народу (автор даної статті жодною мірою не звинувачує в цій трагедії російський чи ще якийсь народ, не намагається розпалювати міжнаціональну ворожнечу, а лише прагне об’єктивно висвітлювати історичні події та дати їм адекватну оцінку). Наслідком цієї трагедії став вражаючий підрив демографічного потенціалу українського народу. Адже від війни, як правило, несуть втрати переважно одне або кілька поколінь, а Голодомор вдарив по всіх вікових групах, знищивши в першу чергу ті, які ще не виконали репродуктивну функцію (покоління людей 1932–1933 рр. народження фактично зовсім зникло, не набагато більше вціліло після лиха тих, хто народився у 1930–1931 рр., а в післяголодоморний 1934 р. був дуже низький рівень народжуваності).

Були значною мірою втрачені традиційно високі колись морально-етичні цінності українського села. Крім того, українці надзвичайно багато втратили як нація: саме з тих часів носії української мови, кількість яких і тепер неухильно скоро-

чується, почали перетворюватись на “маргіналів” (погляньте хоча б на мову наших респондентів), а українська національна самосвідомість була “розпеченим залізом” ви-

палена з нашого народу. Що ж, дай Боже, щоб наше постгеноцидне суспільство врешті-решт пододало негативні наслідки найбільшої в його історії трагедії.

Автор щиро дякує всім опитаним, працівникам Балаклійського краєзнавчого музею, Державного архіву Харківської області, а також всім, хто так чи інакше допоміг у написанні та публікації даної статті.

Література

1. Томпсон П. Голос прошлого. Устная история / Пер. с англ. — М.: Изд-во “Весь Мир”, 2003. — С. 18.
2. ДАХО. — ФР 2762. — Оп. 2. — Спр. 78. — Арк. 12.
3. Там само.
4. ДАХО. — ФР 2762. — Оп. 2. — Спр. 78. — Арк. 15.
5. Пиріг Р.Я. Документи з історії голоду у фондах архівосховищ України / УІЖ. — №5. — 2003. — С. 94–95.
6. Голодомор 1932–1933 рр. як величезна трагедія українського народу. Матер. всеукр. наук. конф. — Київ, 15 листопада 2002 р. — К.: МАУП, 2003. — С. 154.
7. Найбільший злочин імперії: Матеріали науково-практичної конференції “Слобожанщина. Голодомор 1932–1933 рр.” / Упоряд. Ю. Бадзьо та І. Ющук. — К.: Просвіта, 1993. — С. 36.
8. ДАХО. — ФП 2. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 131.
9. Там само.
10. Там само.
11. Сергійчук В.І. Як нас морили голодом. — К., 1997. — С. 59.
12. Колективізація і голод на Україні, 1929–1933 рр. / АН України, Ін-т історії України та ін.: Упоряд. Г.М. Михайличенко, Є.П. Шаталіна; Відп. ред. С.В. Кульчицький. — К.: Наук. думка, 1992. — С. 610–611.
13. Смертю смерть подолали: Голодомор на Україні 1932–1933 / Авт.колектив П.П. Панченко (кер.), М.М. Вівчарик, А.І. Голуб, М.А. Журба та ін. — К.: Україна, 2003. — С. 128–130.
14. Сергійчук В.І. Як нас морили голодом. — К., 1997. — С. 107.
15. Воля О. Мор. Книга буття України. — К.: Вид-во “Кобза”, 2002. — С. 984.
16. Колективізація і голод на Україні, 1929–1933 рр. — С. 621.
17. Ноздрачѳев С.С. В неимоверном труде и борьбе мы строили социализм. // Красное знамя. — 27 января 2005. — С. 8.
18. ДАХО. — ФР 2762. — Оп. 1. — Спр. 421. — Арк. 68.
19. ДАХО. — ФР 2762. — Оп. 1. — Спр. 421. — Арк. 58.
20. ДАХО. — ФР 2762. — Оп. 1. — Спр. 421. — Арк. 78.
21. ДАХО. — ФР 2762. — Оп. 1. — Спр. 421. — Арк. 53.
22. ЦПА ІМЛ при КІРС. — Ф. 17. — Оп.3. — Спр. 911. — Арк. 42.
23. ДАХО. — ФР 2762. — Оп. 1. — Спр. 421. — Арк. 107.
24. ДАХО. — ФР 2762. — Оп. 1. — Спр. 421. — Арк. 148.
25. ДАХО. — ФР 2762. — Оп. 2. — Спр. 78. — Арк. 8.
26. ДАХО. — ФР 2762. — Оп. 2. — Спр. 78. — Арк. 44.